

بحران پژوهی جمهوری اسلامی ایران با تمرکز بر فرصت‌های مادی مطرح شده در بیانیه گام دوم انقلاب

عباس مقتدایی^۱ محمد غلامی^۲

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۱۰/۰۵

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۳/۱۲

چکیده

انقلاب اسلامی ایران در چهلمین سالگرد پیروزی خود و در آستانه ورود به دهه پنجم حیات خویش، نقطه عطفی را به همراه داشته است؛ درحالی‌که همه دشمنان مستکبر این انقلاب، گمان‌های باطلی را در ذهن می‌پروراندند، اما دوستان این انقلاب در سراسر جهان، انقلاب را درگذر از چالش‌ها و به‌دست‌آوردن پیشرفت‌های خیره‌کننده، سربلند دیده‌اند. در این نقطه عطف، رهبر حکیم و فرزانه انقلاب اسلامی با صدور «بیانیه گام دوم» انقلاب و برای ادامه راه، به تبیین دستاوردهای شگرف چهار دهه گذشته، پرداختند و برای تلاش در راستای ساختن ایران اسلامی بزرگ، توصیه‌هایی را عنوان کردند؛ از این‌رو، محقق در مطالعه حاضر، با بهره‌گیری از روش توصیفی-تحلیلی، تلاش داشته است تا با استفاده از فرصت‌های مادی مطرح‌شده در «بیانیه گام دوم انقلاب»، بحران‌های پیش روی جمهوری اسلامی ایران را شناسایی و معرفی نماید تا بتوان با توجه به مقتضیات زمان و مکان، به نحو شایسته در بازه زمانی مناسب و قبل از وقوع هریک از بحران‌ها، راهکارهای علمی و عملی برای مقابله با آن‌ها ارائه کرد؛ به‌گونه‌ای که پیشبرد اهداف انقلاب اسلامی، میسر شود و کارآمدی نظام اسلامی، افزایش یابد. نتیجه این مطالعه، شناسایی و معرفی بحران‌های پیش روی جمهوری اسلامی ایران است که در متن پژوهش، ارائه شده است.

کلیدواژه: بحران، بحران‌پژوهی، فرصت‌های مادی، بیانیه گام دوم، کارآمدی.

۱. هیئت علمی گروه علوم سیاسی و روابط بین‌الملل، واحد شهرضا، دانشگاه آزاد اسلامی، اصفهان، ایران.

مقدمه

بحران پدیده‌ای است که کارآمدی یک نظام را با چالش روبرو می‌سازد؛ به گونه‌ای که در شرایط مفروض، با راهکارهای جاری، قادر به پاسخگویی به مسائل و مشکلات پیش‌آمده، نیست و اولویت‌های سازمان یا نظام را مختل کرده و خود را در مرکز توجه نظام قراردادده و تلاش‌ها را متوجه خود می‌سازد (ساهدردی و دیگران، ۱۳۹۲: ۳۹). بحران به مفهوم آشفتگی (عمید، ۱۳۹۰: ۲۷۲)، پس از جنگ دوم جهانی در ادبیات سیاسی، جایگاه ویژه‌ای برای خود باز کرد و اندیشمندان علم سیاست و جامعه‌شناسی، در تبیین شرایط سیاسی جامعه از جهات مختلف «توسعه فرهنگی، اقتصادی و سیاسی» (پای، ۱۳۸۰: ۱۳)، به تشریح شرایط حاکم بر جامعه و علل بروز بحران، پرداختند. بحران‌ها، هرگز در یک قالب و یا یک‌شکل خاص، ظهور نمی‌کنند. آنچه حکومت‌ها و تصمیم‌گیران را دچار مشکل می‌سازد، یک‌دست‌دیدن بحران‌هاست. بحران می‌تواند ناشی از تصمیم‌گیری‌های نادرست، حمله نظامی یک کشور خارجی به مرزهای خودی یا اقدامات براندازی با هدف سرنگونی نظام در قالب کودتا، گسترش اقدامات خرابکاری، ترور نخبگان سیاسی، شورش‌های اجتماعی و ناآرامی‌های حاصل از آن، تشدید عصبیت‌های قومی و نژادی و ... باشد که هر یک می‌تواند از عوامل بروز بحران‌های توفنده در یک کشور، محسوب شود. بنابراین، بحران به معنای عبور از مرحله پیچیده یک کار و یک رویداد (امیرکبیری، ۱۳۷۶: ۳۱) یا توجه فوری به‌منظور اخذ تصمیم فوری در زمان وقوع ناگهانی و غیرمنتظره حادثه یا اتفاقی (میتسبرگ، ۱۳۷۶: ۷۸) در بستر جامعه و از شکل‌گیری پدیده‌های اجتماعی، به وجود می‌آید.

نظام جمهوری اسلامی ایران با توجه به شرایط خاص ناشی از انقلاب اسلامی، در طول چهل سال گذشته، با تحولات و بحران‌های مختلف سیاسی-اجتماعی روبرو بوده که بخشی از آن ناشی از عوامل داخلی و بخشی ناشی از عوامل بیرونی بوده است. عبور از بحران‌ها، یکی از مهم‌ترین مسائلی است که برای حرکت جامعه به‌سوی توسعه، باید مورد توجه قرار گیرد و مقابله و کاستن از اثرات آن‌ها، بر میزان کارآمدی نظام و دستیابی به اهدافش، خواهد افزود.

این بیانیه تجدید مطلعی است خطاب به مردم بزرگ ایران و به‌ویژه جوانان این سرزمین که همانند منشوری برای مرحله دوم «خودسازی، جامعه‌پردازی و تمدن‌سازی» و «شروع فصل جدید زندگی جمهوری اسلامی» کاربرد خواهد داشت.

با این توصیف، هدف اصلی این مطالعه، استخراج بحران‌های موجود پیش‌روی جمهوری اسلامی ایران با عنایت به بیانیه گام دوم انقلاب، است. در این مطالعه، تلاش شده است تا ابتدا سرخط‌های اساسی در بیانیه گام دوم انقلاب استخراج و پس از پالایش آن‌ها، سرخط‌هایی که بر «فرصت‌های مادی» تمرکز دارند، استنتاج و توسط آن‌ها بحران‌های پیش روی نظام جمهوری اسلامی ایران، ارائه شود. گفتنی است بررسی مطالعات پیشین نشان داد که اگرچه مطالعات فراوانی در حوزه بحران پژوهی و بحران شناسی صورت گرفته است، لیکن مطالعه حاضر در نوع خود به لحاظ تمرکز بر بیانیه گام دوم انقلاب و استنتاج بحران‌های پیش روی نظام جمهوری اسلامی ایران، نوآورانه و جدید است.

معرفی مفاهیم

آینده پژوهی

آینده پژوهی دانش و معرفت شکل‌بخشیدن به آینده، به شیوه‌ای آگاهانه، عاملانه و پیش‌دستانه است و انسان را از غافلگیری در برابر توفان سهمگین تغییرات و پیشرفت‌های سرسام‌آور محافظت می‌کند (پدرام، ۱۳۹۳: ۱۶).

از نظر عملیاتی آینده پژوهی، تلاشی نظام‌مند و مشارکتی برای نگرش به آینده میان‌مدت و بلندمدت که در فعل امروز نقش‌آفرینان و تصمیم‌گیران منعکس بوده و نه تنها امروز، بلکه فردا و آینده را نیز پشتیبانی می‌کند (صالح‌اصفهانی و همکاران، ۱۳۹۷: ۴).

آینده پژوهی به‌عنوان علم مطالعه آینده‌های ممکن، محتمل و مطلوب و تلاشی هدفمند و نظام‌مند برای به‌کارگیری عالمانه ابزارها و دست‌کاری مطلوب عوامل برای ایجاد آینده دلخواه، با تکیه بر روش‌های علمی، پرکاربرد و مقبول همچون سناریونویسی تلاش می‌کند تا ما را در شناخت آینده‌های ممکن و محتمل و مطلوب و تلاش برای ایجاد آینده دلخواه یاری کند (رضایان، ۱۳۹۵: ۲).

بحران پژوهی

سال‌هاست مفهوم و مطالعات مرتبط با مفهوم آینده پژوهی توسط اندیشمندان رشته‌های مختلف پیگیری و مطرح‌شده است. برخی معتقدند که هدف غایی آینده پژوهی حفظ رفاه بشری و توسعه

آن و گسترش ظرفیت‌هایی است که ادامه حیات بشر بر روی کره زمین را ممکن می‌سازد (حاجبانی، ۱۳۹۱: ۴۱).

اگرچه این مفهوم معانی تخصصی خود را دارد، لیکن در این مقاله با نیم‌نگاهی به همین مفاهیم و تعاریف مبحث و مفهوم نوینی را تحت عنوان «بحران‌پژوهی» مطرح می‌کنیم؛ به این معنا که با نگاه به آینده و با لحاظ نمودن مجموعه‌ای از داده‌ها و اطلاعات و پیش‌بینی‌ها، می‌توان بحران‌های پیش‌رو را تخمین زد و بر اساس آن، جلوی بحران‌های آتی را گرفت و یا از آثار زیان‌بار آن‌ها کاست و بر کارآمدی نظام، افزود. بر این اساس، بحران‌پژوهی نوعی مدیریت بحران محسوب می‌شود که در مرحله پیشینی به مدیریت بحران می‌پردازد و نه لزوماً پس از ایجاد یک بحران.

بیانیه گام دوم

یکی از اسنادی که در آستانه شروع دهه پنجم انقلاب اسلامی ظهور یافت بیانیه‌ای است که از سوی رهبری جمهوری اسلامی ایران صادر شد و به بیانیه گام دوم مشهور شد. در این بیانیه، نکات متعددی مطرح شده که با توجه به موضوع این مقاله، تمرکز اصلی بر «فرصت‌های مادی مطرح‌شده و بحران‌پژوهی» پیرامون این سرخط‌ها و مفاد است؛ سرخط‌هایی که به‌طور خلاصه می‌توان در موارد زیر عنوان نمود؛

- ✓ جامعه‌پردازی اسلامی؛
- ✓ تمدن‌سازی مبتنی بر رویکردهای اسلامی؛
- ✓ طرح مفهوم دین در کنار دنیا و آغاز عصر جدید مبتنی بر این رویکرد؛
- ✓ حفظ و پایبندی به شعارهای انقلاب اسلامی؛
- ✓ مفاهیم معنایی مبتنی بر رویکردهای اسلامی نظیر آزادی، اخلاق، معنویت، عدالت، استقلال، عزت، عقلانیت و برابری؛
- ✓ دل‌زدگی ناشی از روی‌گردانی مسئولان از ارزش‌های دینی؛
- ✓ آمادگی انقلاب اسلامی برای تصحیح خطاهای خویش؛
- ✓ عدم رکود و خموشی انقلاب اسلامی پس از نظام‌سازی؛
- ✓ دفاع ابدی از نظریه نظام انقلابی؛
- ✓ پایبندی شدید به اصول جمهوری اسلامی؛

- ✓ طی نمودن فاصله میان باید‌ها و واقعیت‌ها؛
- ✓ ایستادگی صریح و شجاعانه در برابر زورگویان و گردن‌کشان برای دفاع از مظلومان و مستضعفان؛
- ✓ سردمداری تقابل دوگانه جدید اسلام و استکبار از سوی انقلاب اسلامی؛
- ✓ فرصت مدیریت جهادی الهام‌گرفته از ایمان اسلامی؛
- ✓ آموزش مفهوم «ما می‌توانیم» از سوی امام خمینی (ره) و ضرورت تداوم آن؛
- ✓ ضرورت حفظ حکومت مردمی و مردم‌سالاری؛
- ✓ اتکا به توانایی داخلی؛
- ✓ وجود زیرساخت‌های حیاتی، اقتصادی و عمرانی؛
- ✓ شرکت‌های دانش‌بنیان؛
- ✓ طرح‌های زیرساختی و ضروری برای کشور در حوزه‌های عمران، حمل‌ونقل، صنعت، نیرو، معدن، سلامت، کشاورزی و آب؛
- ✓ وجود میلیون‌ها تحصیل‌کرده دانشگاهی یا در حال تحصیل؛
- ✓ وجود هزاران واحد دانشگاهی در سراسر کشور؛
- ✓ وجود طرح‌های بزرگ در کشور از قبیل چرخه سوخت هسته‌ای سلول‌های بنیادین، فناوری نانو، زیست‌فناوری و ... ؛
- ✓ افزایش شصت برابری صادرات غیرنفتی؛
- ✓ حدود ده برابر شدن واحدهای صنعتی؛
- ✓ ده‌ها برابر شدن صنایع از نظر کیفی؛
- ✓ تبدیل صنعت موتناژ به فناوری بومی؛
- ✓ برجستگی محسوس در رشته‌های گوناگون مهندسی از جمله در صنایع دفاعی؛
- ✓ درخشش در رشته‌های مهم و حساس پزشکی و دستیابی به جایگاه مرجعیت در آن؛
- ✓ به اوج رسیدن مشارکت مردمی؛
- ✓ به اوج رسیدن استکبارستیزی؛
- ✓ شدت گرفتن مسابقه خدمت‌رسانی مردم در حوادث طبیعی و کمبودهای اجتماعی؛
- ✓ ارتقاء بینش سیاسی آحاد مردم و نگرش آنان به مسائل بین‌المللی؛

- ✓ ضرورت سنگین شدن کفه عدالت در تقسیم امکانات عمومی کشور؛
- ✓ رونق بی سابقه مساجد و فضاهای دینی؛
- ✓ ضرورت حراست از استقلال، آزادی، اقتدار، عزت، تدین، پیشرفت علمی کشور و ملت؛
- ✓ هرم جمعیتی کشور و جایگاه جوانان در آن ضرورت برنامه ریزی دقیق در این خصوص؛
- ✓ مقابله با آمریکا و رژیم صهیونیستی برای برچیدن نفوذ آمریکا از منطقه غرب آسیا؛
- ✓ ضرورت بهره گیری از نیروی انسانی مستعد و کارآمد؛
- ✓ ضرورت برنامه ریزی برای ۳۶ میلیون نفر که در سنین ۱۵ تا ۴۰ سالگی قرار دارند؛
- ✓ ضرورت برنامه ریزی و به کارگیری ۱۴ میلیون نفر دارای تحصیلات عالی؛
- ✓ ضرورت بهره گیری از محققان، اندیشمندان که به آفرینش های علمی و صنعتی و فرهنگی و ... اشتغال دارند؛
- ✓ ضرورت بهره گیری از جوانانی که روحیه انقلابی و آمادگی تلاش جهادی برای کشور دارند؛
- ✓ فرصت وجود مدیران کارآمد، پرانگیزه و خردمند؛
- ✓ ضرورت افزایش درآمدهای ملی؛
- ✓ ضرورت دستیابی به اعتماد به نفس در مدیران؛
- ✓ دارا بودن یک درصد جمعیت جهان توسط ایران؛
- ✓ دارا بودن هفت درصد ذخایر معدنی توسط ایران؛
- ✓ وجود منابع عظیم زیرزمینی؛
- ✓ دارا بودن موقعیت استثنایی جغرافیایی میان شرق و غرب و شمال و جنوب؛
- ✓ دارا بودن بازار بزرگ ملی؛
- ✓ دارا بودن بازار بزرگ منطقه ای با داشتن ۱۵ همسایه با ۶۰۰ میلیون جمعیت؛
- ✓ دارا بودن سواحل دریایی؛
- ✓ دارا بودن حاصلخیزی زمین با محصولات متنوع کشاورزی؛
- ✓ دارا بودن اقتصاد بزرگ و متنوع؛
- ✓ ضرورت حفظ امید به آینده در کشور به ویژه در بین جوانان؛
- ✓ ضرورت برحذر بودن از ناامیدی و ترس کاذب؛

- ✓ ضرورت حفظ رویش‌های انقلاب در مقایسه با ریزش‌های انقلاب؛
 - ✓ ضرورت حفظ و ارتقای رتبه ۱۶ دستاوردهای دانش و فناوری در میان بیش از ۲۰۰ کشور جهان؛
 - ✓ ضرورت جلوگیری از آثار تحریم مالی و علمی کشور؛
 - ✓ ضرورت تقویت همه‌جانبه اقتصاد کشور؛
 - ✓ ضرورت دستیابی به استقلال اقتصادی مبتنی بر تولید انبوه و باکیفیت و توزیع عدالت‌محور و مصرف به‌اندازه و بی‌اسراف و مناسبات مدیریتی خردمندانه؛
 - ✓ ضرورت رهایی از اقتصاد وابسته به نفت؛
 - ✓ ضرورت اتکا به ظرفیت‌های داخلی؛
 - ✓ ضرورت بهره‌گیری از ظرفیت نیروی انسانی کشور؛
 - ✓ ضرورت دستیابی به بودجه‌بندی صحیح و متوازن؛
 - ✓ ضرورت ثبات سیاست‌های اجرایی اقتصادی؛
 - ✓ ضرورت جلوگیری از هزینه‌های زائد و مسرفانه در دستگاه‌های حکومتی؛
 - ✓ ضرورت دستیابی به اقتصاد درون‌زا، مولد و دانش‌بنیان؛
 - ✓ ضرورت مردمی‌کردن اقتصاد و جلوگیری از تصدی‌گری‌های دولتی؛
 - ✓ ضرورت تحقق عدالت و مبارزه با فساد؛
 - ✓ ضرورت تحقق طهارت اقتصادی به‌عنوان شرط مشروعیت همه مقامات حکومت در جمهوری اسلامی؛
 - ✓ ضرورت حفظ و گسترش استقلال و آزادی؛
 - ✓ ضرورت رعایت اصل «عزت، حکمت و مصلحت» در روابط بین‌المللی؛
 - ✓ ضرورت مقابله با سبک زندگی غربی در ایران؛
- ۷۵ سرخط یادشده، اصلی‌ترین مباحثی است که بیانیه گام دوم نسبت به آن تصریح داشته است و اگرچه مفاد مطرح در بیانیه مذکور، منحصر به این سرخطها نیست و می‌توان موارد فرعی و یا جزئی دیگری به این فهرست اضافه نمود؛ لیکن برای تسهیل در طبقه‌بندی مفاهیم مندرج در بیانیه گام دوم، «**سرخط‌های اساسی**» موردتوجه قرار گرفت. سرخط‌هایی که می‌توان آن‌ها را در دو بخش اول: آرمان‌ها و بایدها (راهی که آغازشده و تاکنون کامل نشده است و یا می‌بایست در

جهت دستیابی به آن اقدام و حرکت نمود)، دوم واقعیت‌های موجود (فرصت‌های مادی که تاکنون حادث شده است) طبقه‌بندی کرد.

از میان ۷۵ سرخط یادشده می‌توان موارد زیر را به‌طور مشخص در زمره بخش دوم قلمداد نمود (۳۲ مورد).

۱. بحران‌های پیشین در جمهوری اسلامی ایران

بحران‌های پیشین در جمهوری اسلامی ایران در یک طبقه‌بندی کلان به دو گروه اصلی قابل تقسیم‌بندی می‌باشند:

الف: بحران‌هایی که عوامل پدیدآورنده آن عمدتاً ناشی از مشکلات، نابسامانی‌ها، عوامل و حتی ناکارآمدی‌های داخلی محسوب می‌شوند.

ب: بحران‌هایی که ریشه در اقدامات عوامل خارج از کشور نظیر دولت‌ها، سرویس‌های امنیتی و ... دارد که در ادامه هر یک از این دودسته را به‌اختصار توضیح می‌دهیم.

جمهوری اسلامی ایران که به دنبال پیروزی انقلاب اسلامی در بهمن ۱۳۵۷ تشکیل شد و بر اساس فرماندم ۱۲ فروردین ۱۳۵۸ شکل گرفت، از همان ابتدا با مجموعه‌ای از بحران‌های داخلی و خارجی مواجه بوده است. بحران‌های داخلی ایران را می‌توان در چهار گروه کلی طبقه‌بندی کرد:

الف) بحران‌های سیاسی - امنیتی

ب) بحران‌های اجتماعی

ج) بحران‌های اقتصادی

د) بحران‌های طبیعی

با شکل‌گیری ساختار سیاسی و نهادسازی‌های مبتنی بر حقوق اساسی جمهوری اسلامی ایران، بسیاری از تنش‌ها، چالش‌ها، نابسامانی‌ها و بحران‌هایی که در نتیجه خلأ سرنگونی نظام سیاسی قبلی و جایگزین‌شدن ساختار جدید پدید آمده بود، برطرف شد. مشارکت سیاسی گسترده و شرکت واجدین شرایط در انتخابات کمک فراوانی به استقرار نظام تازه تأسیس نمود. باین‌حال در طول دهه‌های پس از انقلاب همواره در سطوح داخلی نگرانی‌ها، ناکارآمدی‌ها و چالش‌هایی وجود داشته است که بسته به تعریفی که از بحران ارائه می‌شود، می‌توان آن‌ها را بحران دانست یا در

دسته‌بندی‌های مفهومی مقابل بحران که شدت گرفتن آن‌ها می‌تواند به بحران بیانجامد یا حل آن‌ها می‌تواند جلوی بحران را بگیرد.

۱. بحران‌های داخلی

۱.۱. بحران‌های داخلی سیاسی - امنیتی

نامنی داخلی در ماه‌های پس از پیروزی انقلاب اسلامی در مناطق مختلف به شکل‌های متفاوت نمایان شد؛ بحران امنیتی در کردستان، بحران امنیتی در گنبد و مناطق شمالی کشور، بحران امنیتی در مناطق شرقی از جمله مهم‌ترین بحران‌هایی بود که در کنار بحران امنیتی که در تهران و عمدتاً بر پایه ترور انقلابیون و فعالان سیاسی رخ می‌داد، ضرورت مقابله با چنین بحران‌هایی را به‌عنوان یک دغدغه دائمی رهبران و برنامه‌ریزان نظام جمهوری اسلامی ایران گوشزد می‌کرد.

این قبیل بحران‌ها زمینه‌ساز بحران‌های دیگری شد. ترور رئیس‌جمهور و نخست‌وزیر وقت در سال ۱۳۶۰، انفجار دفتر حزب جمهوری اسلامی ایران و شهادت تعداد زیادی از رجال سیاسی و مسئولان نظام از جمله بحران‌های امنیتی است که نظام موفق شد بحران‌های یادشده را از سر بگذراند. علاوه بر بحران‌های امنیتی، بحران‌های سیاسی نیز که بخشی از آن زمینه‌ساز رخداد‌های امنیتی بوده و برخی از آن‌ها در نتیجه حوادث امنیتی پدید می‌آمدند نیز وجود داشت. از جمله این بحران‌های سیاسی می‌توان به موارد زیر اشاره کرد

الف) بحران ناشی از رویارویی احزاب سیاسی با یکدیگر

ب) تعارض دیدگاه‌های سیاسی میان بخشی از بدنه حاکمیت و برنامه‌ریزی در خصوص نقش و جایگاه رهبری، ولایت‌فقیه، شورای نگهبان، نیروهای نظامی و پاسداران انقلاب اسلامی و تصاحب پست‌های کلیدی انتصابی و یا انتخابی از جمله مواردی است که پرداختن به آن‌ها مقصود اصلی این مقاله نیست؛ لیکن مرور اجمالی آن گویای این واقعیت است که بحران‌های سیاسی - امنیتی یکی از موانع پیش‌روی نظام اسلامی بوده است.

۱.۲. بحران‌های داخلی اجتماعی

هر چه از پیروزی انقلاب اسلامی دورتر شویم، طبقه‌بندی و بروز و ظهور بحران‌های داخلی که در رده اجتماعی طبقه‌بندی می‌شوند نیز آشکارتر می‌شوند. بحران‌های کارگری، اعتصابات مبتنی بر

مطالبات اقشار مختلف نظیر فرهنگیان، پرستاران، کشاورزان و دامداران و ... از جمله بحران‌های اجتماعی است که با فراگیری کمتر یا بیشتر در مناطق مختلف جغرافیایی به‌ویژه مناطق شهری قابل رهگیری می‌باشد.

۳.۱. بحران‌های داخلی اقتصادی و طبیعی

در عرصه داخلی کشور، جمهوری اسلامی ایران بحران‌های اقتصادی نیز داشته است. همچنین بخش دیگری از بحران‌های داخلی کشور در زمره بحران‌های طبیعی و اقلیمی قرار دارد. سیل و زلزله، عمده‌ترین این بحران‌هاست که ساختارهای اداری و اجرایی مشخصی در کشور زیر نظر هیئت دولت، متولی رسیدگی به آن می‌باشند. سازمان مدیریت بحران کشور، اصلی‌ترین وظیفه را در مقابله با بحران‌ها، پیشگیری از آن‌ها، جبران خسارات و کاهش آثار این بحران‌ها بر عهده دارد (ماده ۸ اساسنامه سازمان مدیریت بحران کشور).

۲. بحران‌های خارجی

هنگامی که از بحران سخن به میان می‌آید، جنگ به‌عنوان یکی از مصادیق آشکار بحران در نظر گرفته می‌شود. پدیده‌ای که به‌واسطه حمله عراق به ایران، شکل گرفت و حدود هشت سال، دو کشور مسلمان را درگیر نمود. به جهت اهمیت این بحران، ابتدا جنگ ایران و عراق را به‌عنوان یکی از بحران‌های پیشین جمهوری اسلامی ایران بررسی می‌کنیم.

۲.۱. جنگ هشت‌ساله رژیم بعث عراق با ایران

هنوز مدت‌زمان زیادی از استقرار نظام سیاسی در ایران نگذشته بود که عراق با تهاجم به قلمروی سرزمینی ایران جنگ را آغاز نمود. جنگی که می‌توانست فشار عظیمی بر نظام تازه شکل‌گرفته ایران وارد کند و در تمام ابعاد اقتصادی، صنعتی، فرهنگی، اجتماعی، سیاسی، نظامی، امنیتی و حتی توسعه و پیشرفت ایران آثاری را برجای نهد. در نتیجه جنگ، بخشی از زیرساخت‌های کشور از میان رفت و در عوض حجم قابل‌توجهی از ابتکارات و اتکا به داخل در جمهوری اسلامی ایران پدید آمد. جنگ و آثار آن را می‌توان بر اساس طبقه‌بندی‌های مختلف توضیح و تشریح نمود که از حوصله این مقاله خارج است لیکن بحران جنگ بخشی از اولویت‌های کشور را تحت تأثیر خود

قرارداد و به‌نوبه خود سلسله‌ای از نابسامانی‌ها، کمبودها و بحران‌ها را به دنبال آورد. این بحران نقش و تأثیر عمیقی بر روندهای سال‌های بعدی حیات جمهوری اسلامی ایران داشته و جایگاه و نقش جمهوری اسلامی ایران در عرصه بین‌المللی، مراودات با نهادها و سازمان‌های بین‌المللی و به‌طور کلی روند حرکتی کشور متأثر از جنگ و پیامدهای مثبت و منفی آن بوده است و یکی از عوامل قدرتمندتر شدن جمهوری اسلامی ایران در توانمندی‌های ناشی از خوداتکایی حاصل از مقاومت در دوران دفاع می‌باشد.

۲.۲. بحران‌های جزایر سه‌گانه

یکی از مسائلی که در سال‌های پس از انقلاب اسلامی در سطوح سیاست خارجی ایران با همسایگان به‌ویژه امارات متحده عربی مطرح بوده، مبحث جزایر سه‌گانه است. کشور امارات هم به‌صورت انفرادی و هم با بهره‌گیری از اهرم‌هایی نظیر شورای همکاری خلیج فارس و اتحادیه عرب ادعاهایی را در خصوص مالکیت جزایر سه‌گانه ایرانی تنب بزرگ، تنب کوچک و ابوموسی مطرح کرده است. این موضوع بیش از آنکه ابعاد حقوقی داشته باشد، زمینه‌های سیاسی پیدا کرده است و به‌عنوان یک اهرم فشار بر جمهوری اسلامی ایران مورداستفاده قرار گرفته است. کشورهای نظیر عربستان سعودی و در مقاطع با مرتبط با جنگ ایران و عراق کشورهایمانند عراق و کویت با حمایت از امارات متحده عربی و یا با تحریک این کشور تلاش کرده‌اند تا از ابرار ادعای امارات به نفع پیشبرد مقاصد سیاسی و دیپلماتیک خود بهره‌برداری کند. همچنان این موضوع مورداستفاده قرار می‌گیرد؛ ولی چون مستندات حقوقی و قضایی لازم در اختیار امارات نیست و برعکس همه ابعاد حقوقی به نفع ایران است از جمله اینکه جزایر نامبرده در مالکیت ایران بوده و در صورت طرح شکایت در دیوان بین‌المللی دادگستری، جمهوری اسلامی ایران ابتدا و قبل از رسیدگی حقوقی و قضایی از سوی دیوان بین‌المللی دادگستری باید رضایت و موافقت خویش برای طرح موضوع و رسیدگی در دیوان را مطرح نماید، لذا این موارد و سابقه تاریخی سبب شده است تا امارات عملاً از دستیابی به مقاصد خویش بازماند.

مسائل جهانی و منطقه‌ای خلیج فارس و جزایر سه‌گانه در ابعاد ژئواستراتژیک و ژئواکونومیک نقش بسیار مهمی در سرنوشت سیاسی، نظامی، دفاعی و امنیتی ایران دارد (فتاحی‌نیا و همکاران، ۱۳۹۵:

کشورهای عربی اغلب بر سر اختلافات سرزمینی با یکدیگر درگیرند که برخی مواقع مانند جنگ عربستان و قطر منجر به تقابل شده است، اما این موضوعات را به سطح بین‌المللی ارجاع نداده‌اند. در صورتی که موضوع جزایر سه‌گانه ایرانی را به یک مناقشه بین‌المللی میان اعراب و ایران تبدیل کرده‌اند و امارات متحده عربی هر بار مسئله جزایر را در اغلب جلسات شورای همکاری خلیج فارس و اتحادیه عرب و در دیدار با سران قدرت‌های منطقه‌ای و فرا منطقه‌ای مطرح کرده و برای بازپس‌گیری آن‌ها از ایران کمک خواسته است تا به اهدافی چون انزوای سیاسی ایران در منطقه و جهان، کاهش قدرت منطقه‌ای ایران، فرصت‌سازی برای بالابردن قدرت چانه‌زنی سیاسی در برابر ایران و ... دست یابد، اما قدرت سیاست خارجی ایران از رسیدن به این امر جلوگیری کرده است (فتاحی‌نیا و همکاران، ۱۳۹۵: ۱۶۵).

«امارات متحده عربی فاقد زمینه تاریخی و هویت سیاسی و اجتماعی نهادینه‌شده و طولانی است و بر این اساس، انسجام سیاسی و اجتماعی لازم را ندارد. با توجه به دغدغه دولت - ملت‌سازی در میان سیاست‌مداران این کشور، از یک منظر می‌توان گفت امارات با طرح ادعا درباره جزایر ایرانی، به دنبال کشور-ملت‌سازی بوده و به‌نوعی تلاش دارد با فرافکنی نسبت به تهدید خارجی (ایران) تا حد امکان، از تهدید و ناراضی‌تبی داخلی در امان باشد و از این رهگذر، به هویت‌سازی ملی و ایجاد ناسیونالیسم ملی عربی دست بزند (مجتهد زاده و همکاران، ۱۳۹۱: ۵۴).

۳.۲. تحریم اقتصادی

یکی دیگر از بحران‌های قبلی و فعلی جمهوری اسلامی ایران، تحریم اقتصادی است. این تحریم اقتصادی هم در سطوح سازمان‌های بین‌المللی و یا اتحادیه‌های منطقه‌ای و نیز قدرت‌های بزرگ و به‌طور خاص ایالات متحده آمریکا، انجام‌گرفته و آثار غیرقابل‌انکاری بر روند رشد و توسعه جمهوری اسلامی ایران داشته است. تحریم اتحادیه اروپا و همگامی این اتحادیه با ایالات متحده آمریکا در مقاطع مختلف پس از انقلاب رخ داده است. علاوه بر این، سایه این تحریم‌ها بر مناسبات سایر کشورها و حتی شرکت‌های چندملیتی نیز متجلی شده و بخشی از دیپلماسی سیاسی و روابط اقتصادی ایران را تحت‌الشعاع قرار داده؛ به‌گونه‌ای که سازمان‌های تخصصی و بخش‌های بانکی در سطح بین‌المللی تحت تأثیر این تحریم‌ها مناسبات خود را با ایران محدود کرده و یا کاهش داده‌اند. تحریم‌های اقتصادی در نتیجه برخی از سیاست‌ها نظیر سیاست مهار دو جانبه، گفتگوی انتقادی تحریم‌های هوشمند، تحریم‌های فلج‌کننده صورت گرفته است که در سال‌های اخیر به دنبال

امضای برنامه جامع اقدام مشترک (برجام) که با حضور کشورهای موسوم به ۵+۱ انجام پذیرفت، بخشی از این تحریم‌ها را لغو نمود؛ لیکن با پافشاری ایالات متحده بر خروج از برجام و حفظ و حتی تشدید تحریم‌ها آثار خسارت‌بار این تحریم‌ها که اگرچه موسوم به اقتصادی است، اما بر بخش‌های دیگر غیراقتصادی نیز اثرگذار است، همچنان پابرجاست.

۴.۲. بین‌المللی

بخش قابل توجهی از بحران‌هایی که جمهوری اسلامی ایران با آن دست‌به‌گریبان بوده است، در شمار بحران‌های بین‌المللی محسوب می‌شود. آبراه خلیج فارس و تنگه هرمز، موقعیت ژئواستراتژیک و ژئوپلیتیک ایران، حضور مستمر قدرت‌های بزرگ در بحران‌هایی که در مجاورت ایران رخ داده است مانند جنگ دوم خلیج فارس (عراق و کویت)، حضور نظامی آمریکا در عراق، حضور نظامی آمریکا در افغانستان بیانگر آن است که بخشی از بحران‌های ایران به‌خودی‌خود ابعاد بین‌المللی و فرا منطقه‌ای می‌یابد؛ لیکن در این مبحث منظور از بحران‌های بین‌المللی، چالش‌ها و دردهایی است که ایران در عرصه بین‌المللی با آن مواجه شده است که به لحاظ اختصار آن‌ها را صرفاً در دو مبحث خلاصه می‌کنیم؛

۱. بحران حقوق بشری برای ایران؛
۲. بحران‌های ایران در ارتباط با سازمان ملل و سایر سازمان‌های بین‌المللی.

۴.۲.۱. حقوق بشر

با توجه به اینکه سازمان ملل متحد موضوع حقوق بشر را در سطح بین‌المللی و نیز درون کشورها رصد می‌کند، یکی از فشارهایی که در عرصه بین‌المللی بر ایران وارد شده و نفوذ قدرت‌های بزرگ نظیر آمریکا و برخی از کشورهای اروپایی نظیر انگلیس و فرانسه در پدید آمدن آن بی‌تأثیر نیست، ادعای نقض حقوق بشر از سوی جمهوری اسلامی ایران است؛ به‌گونه‌ای که در چند دوره دیده‌بان حقوق بشر ملزم شده است تا گزارش‌های حقوق بشری از کم‌وبیش و رعایت حقوق بشر در ایران تهیه کند و هر بار این گزارش‌ها ادعاهایی را در خصوص نقض و یا تخلفات حقوق بشری توسط ایران مطرح نموده که جمهوری اسلامی ایران با رد این ادعاها ماهیت این گزارش‌ها

را غیرواقع‌بینانه، جانب‌دارانه و عمدتاً ناشی از رویکردهای سیاسی و تحت تأثیر احتمال نفوذ دانسته و آنها را رد کرده است.

۲.۴.۲. سازمان‌های بین‌المللی

برخی از بحران‌های پدید آمده برای جمهوری اسلامی ایران از سوی سازمان‌های بین‌المللی شکل گرفته است؛ تسخیر لانه جاسوسی در ابتدای انقلاب اسلامی سبب شد تا فشارهای گسترده‌ای به دستگاه دیپلماسی ایران وارد شود و در دوره جنگ ایران و عراق برخی از سازمان‌های منطقه‌ای نظیر اتحادیه عرب و شورای همکاری خلیج فارس و حتی برخی از سازمان‌های تخصصی نظیر اوپک که سایر کشورهای همگام با عراق و عربستان در آن نفوذ داشته‌اند، چالش‌ها و یا دغدغه‌هایی را برای جمهوری اسلامی ایران ایجاد کرده‌اند. علاوه بر این‌ها زیرمجموعه‌های سازمان ملل نظیر شورای امنیت با صدور قطعنامه‌هایی زمینه‌های شکل‌گیری بخشی از فشارها بر جمهوری اسلامی ایران را پدید آورده‌اند.

فهرست منابع

- امیرکبیری، علیرضا (۱۳۷۶). *مدیریت بحران*. نشریه تدبیر. شماره ۷۸.
- پای، دبلیو لوسین و دیگران (۱۳۸۰). *بحران‌ها و توالی‌ها در توسعه سیاسی*. ترجمه غلامرضا خواجه سروی. تهران: مطالعات راهبردی.
- پدرام، عبدالرحیم (۱۳۹۳). *آینده پژوهی در یک نگاه*، تهران: سازمان تحقیقات و مطالعات ناجا.
- حاجیان، ابراهیم (۱۳۹۱). *مبانی، اصول و روش‌های آینده پژوهی*، تهران: دانشگاه امام صادق (علیه‌السلام).
- رضایان، احد و علی حسین رضایان (۱۳۹۵). *آینده پژوهی بحران آب در ایران به روش سناریوپردازی*، فصلنامه اکوهیدرولوژی، دوره ۳، شماره ۱، صص ۱-۱۷.
- ساوه درودی، مصطفی؛ خلیلی، ابراهیم؛ ملکی، عباس (۱۳۹۲). *بحران‌های سیاسی و توسعه سیاسی در ایران*. فصلنامه «امنیت پژوهی». شماره ۴۳. صص: ۳۵-۵۹.
- صالح‌اصفهان، اصغر؛ پدرام، عبدالرحیم؛ رضا رئیسی و انانی (۱۳۹۷). *آینده پژوهی ساختار جمعیتی ج.ا. ایران از منظر دفاع امنیتی تا افق ۱۴۳۰*، پژوهشنامه نظم و امنیت انتظامی، سال یازدهم، شماره چهارم (پیاپی چهل و چهارم)، صص ۱-۳۲.
- عمید، حسن (۱۳۹۰). *فرهنگ عمید*. تهران: امیرکبیر.
- فتاحی‌نیا، غلامرضا؛ شیخ‌زاده، محمد؛ محمد اسماعیلی (۱۳۹۵). *پیامدهای ناشی از ادعاهای واهی امارات متحده عربی بر جزایر سه‌گانه ایرانی در خلیج فارس*. فصلنامه مدیریت و پژوهش‌های دفاعی دانشکده و پژوهشکده دفاعی، سال پانزدهم، شماره ۸۰، صص ۱۵۵-۱۸۹.
- فتاحی‌نیا، غلامرضا؛ شیخ‌زاده، محمد و محمد اسماعیلی (۱۳۹۵). *پیامدهای ناشی از ادعاهای واهی امارات متحده عربی بر جزایر سه‌گانه ایرانی در خلیج فارس*. فصلنامه مدیریت و پژوهش‌های دفاعی دانشکده و پژوهشکده دفاعی، سال پانزدهم، شماره ۸۰، صص ۱۵۵-۱۸۹.
- مجتهدزاده، پیروز؛ احمدی‌پور، زهرا و طهمورث حیدری (۱۳۹۱). *تبیین دیدگاه‌های امارات متحده عربی نسبت به جزایر سه‌گانه ایرانی از سال ۱۹۹۲ م*. فصلنامه ژئوپلیتیک، سال هشتم، شماره اول.

